

В. П. Палій,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

СЕМАНТИКО-МОРФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЇ УМОВНОГО СПОСОБУ У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються семантичні та морфологічні особливості функціонування умовного способу в системі дієслівних форм французької мови. Досліджуються аспекти семантичної взаємодії понять, представлених опозиціями простий перфект /імперфект; простий майбутній час /гіпотетичний майбутній час /умовний спосіб. Аналізуються теорії французьких та вітчизняних вчених щодо місця умовного способу та його відносин з індикативом, проблема модальності та протиставлення часових форм.

Ключові слова: семантична взаємодія, модальність, індикатив, опозиція способів, протиставлення форм, зміст категорії.

В статье рассматриваются семантические и морфологические особенности функционирования условного наклонения в системе глагольных форм французского языка. Изучаются аспекты семантического взаимодействия понятий, представленных оппозициями простой перфект/имперфект; простое будущее/гипотетическое будущее/условное наклонение. Анализируются теории французских и отечественных лингвистов в отношении места условного наклонения и его отношений с индикативом, проблема модальности и оппозиции временных форм.

Ключевые слова: семантическое взаимодействие, модальность, индикатив, оппозиция способов, протиставление форм, значение категории.

This article deals with the semantic and morphological features of conditional mood functioning in the system of French verbal forms. The aspects of semantic interaction of the concepts presented by oppositions simple perfect/imperfect; simple future/hypothetical future/conditional mood are researched in the article.

Key words: semantic interaction, modality, indicative, opposition of moods, contradistinction of forms, categorical meaning.

Проблема змісту категорії способу є одним з найбільш актуальних питань сучасного мовознавства. Вирішення питання про сутність категорії способу є необхідною передумовою для дослідження теорії дієслова, оскільки спосіб виступає як невід'ємна форма існування цієї частини мови. В науковій літературі не існує одностайності щодо місця умовного способу в системі особових форм французького дієслова. На увагу заслуговують дослідження таких науковців, як Д. Менгено, А. Теньєр, Р.-Л. Вагнер, М. Вільме, Р. Мартен, М. К. Сабанєєва, В. Г. Гак. **Метою статті** є дослідження концепцій провідних науковців щодо правомірності функціонування форми Conditionnel як самостійної категорії в системі дієслівних форм, поза межами Indicatif. Цієї точки зору дотримуються лінгвісти різних наукових шкіл. Водночас, по сьогоднішній день єдиної думки про сутність категорії способу не існує. Найбільш поширені теорії УС здебільшого узагальнюються двома концепціями. Перша, найбільш відома в мовознавстві концепція представляє його як категорію, яка позначає кореляцію дії до дійсності з точки зору мовця через опозицію реальності/нереальності [3, с. 120].

Друга концепція тумачення УС розроблена в працях Г. Гійома. Лінгвіст виділяє три способи: безособові форми дієслова, субжонктив та індикатив, які, на його думку, відрізняються різними формами відображення часу дії. Імператив і УС зараховуються Г.Гійомом до індикативу на підставі формальної подібності імперативу до індикативу та єдності формантів Conditionnel з Futur (далі футурум) та Imparfait (далі імперфект): *Tu dis – dis! Il chanterait – Il chantera. Il chantait* [7, с. 79].

Поширеним впродовж останнього часу стало розуміння УС як частини індикативу – особливої форми майбутнього часу. Прихильники цієї концепції А.Теньєр, Р.-Л.Вагнер, П.Імбе, Р.Мартен вважають, що семантика дієслівної форми не може бути достатньою підставою для диференціації дієслівних категорій [5, с. 57]. Слід визнати, що проблема Conditionnel лежить в самій природі цього способу. Як і футурум, він утворений від інфінітиву + «спотворені» форми дієслова *avoir* у перфекті, тоді як футурум використовує форми Présent. Таким чином, *ferais* означає *j'avais à faire*, поєднуючи часове і модальне значення, а УС функціонує в якості часу: *il m'a dit qu'il viendrait* і способу: *s'il y avait un Dieu, il te récompenserait*. Більшість лінгвістів вважає, що УС є частиною дійсного способу в силу особливості власної морфології, а саме морфеми *-r-* та закінчення *-ais-* Imparfait, які утворюють майбутній час. Дуже просто знайти в УС як ознаку імперфекту так і футуруму, отже Conditionnel Présent належить до групи часів дійсного способу. Таку точку зору поділяють Д. Менгено, Р. Л. Вагнер та Ж. Пеншон: «Деякі граматисти вважають, що Conditionnel це спосіб. Історично, ця форма має спільне походження з футурумом, оскільки вони утворені на основі перифрази інфінітиву дієслова та теперішнього або минулого часу допоміжного дієслова *avoir*. Якщо футурум це час дійсного способу, то УС це також час. Якщо ж УС це спосіб, то футурум теж мав би бути способом. Ці дві солідарні форми визначають одна одну» [12, с. 319]. Марк Вільме погоджується: «Щодо Conditionnel, то ознака *-r-* та присутність імперфекту однозначно визначають його серед форм дійсного способу» [13, с.107]. Д.Менгено додає, що оскільки індикатив в певній мірі є близьким до модальності, то не варто вилучати з нього й УС, необхідно лише знайти інваріант співіснування його функцій, які мають дві тенденції: часове та модальне вживання: «З того моменту, коли акцентуються модальні параметри висловлювання, ми змушені визнати, що індикатив виступає приймаючою стороною в процесі модалізації. Якщо імперфект, а, особливо, футурум мають модальні значення, немає сенсу відкидати Conditionnel, під приводом того, що він і так багатий на модальність» [10, с. 107]. Проблему

критеріїв способу М. Вільме вирішує на основі трьох ключових ознак: $L = lieu$, $P = personne$, $A = actualité - ou époque$. Лінгвіст пропонує таку класифікацію: 1. безособовий неактуалізований спосіб (особа і час не визначені), який включає *Infinitif (marcher: дія тривала або одномоментна)* та *Participe présent (marchant: дія одномоментна та затухаюча; marché: дія завершена або затухаюча)*; 2. особовий неактуалізований спосіб (необхідність особи), який відповідає субжонктиву; 3. особовий актуалізований спосіб (необхідність особи та часу дії), який відповідає індикативу та має дві нашаровані суб-системи; 4. особовий спосіб з ядром A (*marche, marchai, marcherai*) та з ядром A' (*marchais = marche - marcherais*) [13, с. 301-302]. М. Вільме додає, «...індикатив та субжонктив відрізняються за здатністю ізолювати або не ізолювати період», цю ж теорію поділяють Вагнер та Пеншон [12, с. 362]. Ми вважаємо, що позиція граматиста П. Ле Гоффіка в найбільшій мірі враховує обидві особливості УС, поєднуючи індикатив та модальність стверджень, а дійсний спосіб висловлювання співвідноситься з суб'єктивним наміром мовця. Позиції М. Вільме, Р. Вагнер та Ж. Пеншон не суперечать теорії Ле Гоффіка, враховуючи ознаку особи P (*personne*), A момент мовлення (*actualité*) або A' період (*époque*). Більш радикальною є точка зору К. Турацьє, який стверджує, що морфема *-r-* є лише залишком інфінітиву [11]. Граматист Ж. П. Конфе підкреслює, що незважаючи на графічну цілісність, трансформацію основи інфінітиву дієслів *venir, savoir, voir, envoyer*, пряму атрофію дієслова *avoir* 1-ї та 2-ї особи множини майбутнього часу та всієї парадигми *Conditionnel*, сфера зміни форм є незначною. Інфінітив більшості дієслів не змінюється (про це свідчить аномалія форми *j'irai*: саме інфінітив є основою двох інших дієслів *vadere* та *allare*, які й утворили форми дієслова *avoir*). Така життєвість інфінітиву спостерігається у дієсловах на *é* + приголосні + *er*: *modérer, altérer, conférer, alléger, procéder, régler*: *é* стає в позицію *è* в теперішньому часі, в майбутньому та УС: *modérerai, altérerai* з діакритичним знаком *accent aigu* в інфінітиві. Присутність цієї морфемі інфінітиву відмежовує футурум а, отже й УС від інших часів індикативу, демонструючи очевидний зв'язок з віртуальним лексичним поняттям. Оскільки опозиція УС та індикативу залишається темою досить тривалих наукових дискусій, вважаємо за потрібне ще раз конкретизувати функції цього способу та його місце в системі французької граматики.

Дійсний спосіб (індикатив) виступає як особовий та часовий. Лише він має форму теперішнього часу, яка морфологічно опонує минулому часу доконаного виду, імперфекту, майбутньому часу та УС. Внаслідок цього він має здатність актуалізувати процес дії та розміщувати його в конкретному часовому періоді. Така властивість способу, якою не володіють інші, спонукає деяких граматистів заявляти, що за допомогою індикативу визначається процес дії, на його основі утворюються питальні та окличні конструкції, оскільки власне питального способу не існує. Кожне питання має в своїй основі ствердження, яке піддається сумніву або потребує доповнення. На думку К. Турацьє [11] не слід вважати ствердженням те, що піддається сумніву у загальному питанні, або ствердженням, яке потребує доповнення у частковому питанні. Як вважає Ле Гоффік, загальне питання є біполярним, оскільки мовець пропонує співрозмовнику два способи висловлення у формі ствердження. Часткове питання надає йому можливість сформулювати речення, доповнене парадигмою, оскільки ствердження містить бажаний мовцеві додаток. В першому випадку питальна тема превалює над власне ствердженням *Est-ce que Paul est venu ? => Est-ce le cas (ou non) que Paul est venu?*; бажаний елемент реми формулюється співрозмовником і є основним компонентом потенційного ствердження. В другому випадку темою є ствердження, яке потребує доповнення *Quelqu'un est venu => (Qui) est venu?*, оскільки елемент можливої реми є комплементарною даного ствердження. Ж. П. Конфе додає, що в разі прагматичної необхідності питання формулюється як звичайне висловлювання (позитивне або негативне), навіть якщо відповідь реципієнта є приблизною *Quelle heure est-il - On va bientôt passer à table*. Тип питання є:

1) інформативним судженням *Comment va Pierre? - Pierre est malade*;

2) інформуванням: *Où est le cendrier? - Le cendrier est dans la cuisine*;

3) констатуючим *Tu n'es pas encore habillé / Tu n'es pas encore habillé?*; 4. спонукаючим *Vas-tu te taire? / Tu vas te taire* [9, с. 308]. Г. Гійом справедливо вважає, що теперішній час є центром часової системи і бар'єром між минулим і майбутнім. Кожна часова форма, утворена навколо теперішнього часу, формує, на думку лінгвіста, два типи уявленнє про час. Вони виражені, з одного боку, опозицією простий перфект / імперфект, а, з іншого – опозицією просте майбутнє / гіпотетичне майбутнє / умовний спосіб. Обидві опозиції передбачають, що одна з форм (простий перфект) представляє дію цілісною, неподільною в її часовому вияві, тоді як інша форма (імперфект) представляє дію роздільною в часі, тобто такою, що перебуває в процесі розгортання. По суті, опозиція простого перфекта та імперфекта інтерпретується цілком обґрунтовано як протиставлення загального / окремого. Опозиції простий перфект / імперфект в аспекті минулого відповідатиме опозиція простого футурума гіпотетичному футуруму в аспекті майбутнього. На думку Гійома, роздільність дії, тобто уявлення про дію, частина якої ще не закінчена в часі, додає УС більшої гіпотетичної насиченості, ніж загальне уявлення про дію, властиву футуруму [7, с. 109]. На відміну від протиставлення імперфекта простому перфекту, УС протиставлений футуруму за ознакою роздільності / цілісності дії. Показово, що в аспекті минулого опозиція роздільності / цілісності дії в складному реченні з підрядним часу виражається протиставленням імперфекта перфекту, тоді як в аспекті майбутнього неможливо скористатися аналогічним протиставленням форм, а часове значення УС не обмежується аспектом майбутнього: *Je serais content si vous venez me voir aujourd'hui*. В даному прикладі дія, виражена УС, відноситься до аспекту теперішнього часу. Однак, у реченні: *Je viendrais vous voir demain si j'avais le temps*, дія віднесена до аспекту майбутнього [4, с. 301]. Отже УС, на відміну від виду – часових форм індикативу, не наділений властивістю точної локалізації дії в одному з трьох часових аспектів процесу мовлення.

Згідно теорії Г. Гійома (як це, наприклад, робить М. К. Сабанєєва), індикативу властива чіткість в локалізації дії у часі, а УС не може входити до системи індикативу саме через притаманну йому недостатню дифе-

ренційованість вираження часу [6, с.74]. Така позиція була б рівнозначною встановленню прямої залежності між властивістю майбутньої дії як денотата об'єктивної дійсності та змістом відповідної граматичної форми, як категорії відображення. Прикладом може служити індикатив, який зовсім не обов'язково виражає реальну дію в об'єктивній реальності. Індикатив може представляти дію в будь-якому часовому аспекті як реальну з точки зору мовця. Ця властивість способу робить можливими хибні та помилкові висловлювання, а формою майбутнього часу можна висловити категоричний наказ, обіцянку тощо.

Елемент непевності, проблематичності, який інколи з'являється під час сприйняття речень з формою майбутнього часу, пов'язаний не з граматичним змістом самої форми: він викликаний позамовними факторами, що обумовлюють індивідуальність його інтерпретації в процесі осмислення [6, с. 84]. Наведені аргументи переконливо свідчать, що немає підстав виділяти футурум з індикативу і об'єднувати його з УС. Водночас, специфіка часового значення Conditionnel не дозволяє включати його в систему індикативу. Таким чином, формі умовного способу потрібно відвести окреме, за межами індикативу, місце в системі дієслівних форм. Разом з тим, проблема місця та функціонування умовного способу в системі французької мови, його відносини з деякими часами дійсного способу, модальні аспекти УС та їхні функції потребують подальшого вивчення, враховуючи значну кількість теоретичних розвідок та практичних досліджень французьких та вітчизняних лінгвістів.

Література:

1. Гойда М. М., Лысенко А. М., Самойлова Е. Ф., Сухаревская В. И. Функциональная грамматика французского языка. – К., 1988. – 215 с.
2. Илия Л. И. Пособие по теоретической грамматике французского языка. – М., 1971. – 184 с.
3. Може Г. Практическая грамматика французского языка: Устная речь. Письменная речь: Учебник. – СПб : Лань, 1996. – 420 с.
4. Нехерзи Г. Б. Грамматика современного французского языка. – М., 1971. – 302 с.
5. Сабанеева М. К. Функциональный анализ наклонений в современном французском языке. – Л., 1984. – 273 с.
6. Сабанеева М. К. Генезис косвенных наклонений французского глагола. – М., 1981. – 154 с.
7. Guillaume G. Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps. – Paris : Libr. Champion, 1970. – 134 p.
8. Le Goffic P. Que l'imparfait n'est pas un temps du passé. Points de vue sur l'imparfait. Caen, Centre de publications de l'Université. – 1986. – P. 55-69.
9. Confais J-P. Temps, Mode, Aspect. Les approches des morphèmes verbaux et leurs problèmes à l'exemple du français et de l'allemand, coll. Interlangues, linguistique et didactique. Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 2-ème éd., 1995. – P. 308-310.
10. Maingueneau D. Nouvelles tendances en analyse du discours, Nathan, Paris, 1987. – 267 p.
11. Touratier C. L'imparfait, temps du passé non marqué. Regards sur l'aspect. Amsterdam, by Andrée Borillo, Carl Vettors & Marcel Vuillaume, 1998. – P. 21-28.
12. Wagner R.L. Grammaire du Français classique et moderne / Robert Léon Wagner, Jacqueline Pinchon. – Paris : Hachette, 1991. – 688 p.
13. Wilmet M. Grammaire critique du français. – P. : Hachette, 1997. – 670 p.